

Отримана 15.04.2025

Прорецензована: 14.05.2025

Прийнята до друку: 23.05.2025

Електронна адреса: serhii.poradiuk@oa.edu.ua

DOI: <http://doi.org/10.25264/2312-7112-2025-28-33-39>

Порадиук С. Війна як екзистенційний виклик: екзистенціаль страху. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. № 28. С. 33–39.

УДК 1:316.42:159.9

Сергій Порадиук**ВІЙНА ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИКЛИК: ЕКЗИСТЕНЦІАЛ СТРАХУ**

Стаття присвячена дослідженню війни як соціально-екзистенційної події, яка впливає на всі сфери індивідуального буття, ставить перед людиною питання сенсу життя, морально-етичних цінностей та самоідентифікації. Методологічною основою розгляду феномену війни стали принципи філософії екзистенціалізму, зокрема ідея «граничних ситуацій», які спонукають людину до переосмислення усталеного способу життя.

У статті обставини, спричинені війною, розглядаються як руйнівна і трансформаційна сила. З одного боку, вона руйнує звичний світ, а з іншого – відкриває нові можливості для самопізнання та переосмислення життя. Автор звертає увагу на те, що війна є не лише історичним чи соціокультурним явищем, а й особливим екзистенційним випробуванням, яке змушує людину долати горизонти буденного існування в пошуках нових внутрішніх мотивів і спонукань у кризових умовах.

Головний предмет дослідження – феномен страху, який є одним із фундаментальних екзистенціалів, що формує поведінку індивіда в обставинах, спричинених війною. Автор зазначає, що страх, з одного боку, може мобілізувати ресурси людини, а з іншого – паралізувати її, спричинивши зневіру в життєві цінності й переконання, а також спровокувавши тривогу щодо майбутнього. Стаття – це спроба аналізу різних аспектів феномену страху, зокрема страху смерті, страху втрати близьких та страху перед невідомим, що особливо загострюються у воєнних умовах. Автор досліджує темпоральний розрив екзистенції людини під час війни, коли нівелюється структура послідовності минулого, теперішнього та майбутнього, що є вагомою причиною втрати суб'єктності та ідентичності індивіда. У праці простежується, як ефект «пастки» у кожному з часових періодів впливає на формування різних модусів трансцендентного страху в особистісному бутті людини.

Ключові слова: війна, екзистенція, екзистенціал, страх, аспекти страху, темпоральний розрив.

Serhii Poradiuk**WAR AS AN EXISTENTIAL CHALLENGE: EXISTENTIAL FEAR**

This article examines war as a socio-existential phenomenon that profoundly affects all aspects of individual existence, raising questions about the meaning of life, moral and ethical values, and self-identity. The methodological foundation for analyzing war is based on existentialist principles, particularly the concept of «limit situations», which compel individuals to reassess their established ways of living.

The study explores how the circumstances brought about by war act as both a driving and transformative force. On the one hand, war dismantles the familiar world; on the other, it creates opportunities for self-discovery and a reevaluation of life. The author argues that war is not merely a historical or sociocultural phenomenon but also a unique existential challenge that pushes individuals beyond their everyday existence in search of new internal motives and meanings amid crisis.

The central focus of the research is the phenomenon of fear, which is one of the fundamental existential forces forming an individual's behavior in wartime conditions. The author observes that fear can, on the one hand, mobilize a person's internal resources, yet on the other, it can incapacitate them, leading to a diminished belief in life's values and heightened anxiety about the future. The article analyzes different facets of existential fear, including the fear of death, the fear of losing loved ones, and the fear of the unknown, all of which intensify in wartime. Furthermore, the study explores the temporal gap in human existence during the war, which fractures the sequence of past, present, and future, leading to a loss of personal subjectivity and identity. The author examines the «trap» effect within each temporal phase and its role in shaping different dimensions of transcendent fear in individual existence.

Keywords: war, existence, existential, fear, aspects of fear, temporal gap.

Війна – це реальія сьогодення, якою наповнена кожна секунда життя пересічного українця. Війна – це не лише протистояння тактичних напрацювань та технологічних досягнень у сфері озброєння, а й соціально-екзистенційне явище, яке ставить перед людством питання сенсу життя, етично-моральних цінностей, самоідентифікації. Фізичні та емоційні виклики, які виникають перед людиною в умовах війни, змінюють її сприйняття себе та навколишнього світу. Війна – це особливе випробування, яке виводить на поверхню найпотаємніші страхи та найглибші сумніви щодо людського буття. «Що ж це було? Війна випустила свої пазури й скинула привітну маску. Це було так загадково, так знеособлено.

Так що навіть якось і не думалося про ворога, цю таємничу, підступну істоту десь там вдалині. Ця подія, що не вкладалася в жоден дотеперішній досвід, справила таке сильне враження, що збагнути пов'язаності коштувало неабияких зусиль. То була якась моторошна з'ява серед ясного дня» [13, с. 7], – такими словами німецький філософ та бойовий офіцер Ернст Юнгер описав свої перші враження від фронту.

Війна наскрізною ниткою пронизує історію людства та є невід'ємною частиною людського існування. Для Геракліта, котрий першим із відомих нам філософів звернув увагу на зміст поняття війни, вона є батьком всього сущого, логосом буття, його переродженням та рухом, каталізатором взаємодії протилежностей та джерелом гармонії. «Війна – батько всього, всього цар, одним вона богами бути вказала, іншим – людьми, одних рабами зробила, інших – вільними» [10, с. 84]. Як соціальне явище, війна безпосередньо пов'язана з філософією екзистенціалізму, що розвинувся в період світових воєн ХХ століття. Саме цей напрямок найбільше зосереджений на проблематиці, яку піднімають обставини війни. Представники екзистенційної філософії розкривають можливості усвідомлення апіорних основ, принципів та цінностей індивідуального буття, що не залежать від впливу подій зовнішнього світу, проте взаємодіють у фундаментальній площині їх творення. Перебуваючи в ситуації війни, людина формує внутрішній екзистенційний досвід, відповідно до якого визначає особисте ставлення до свого буття (тут-буття, оце-буття), до буття інших людей (спів-буття), до матеріального світу в цілому (буття-в-світі).

Філософія екзистенціалізму розкриває війну як своєрідну «точку неповернення», межу, переступивши яку, особистість переходить на інший рівень власного буття. Карл Ясперс визначав війну як «граничну ситуацію» внутрішнього стану, в якій людина, усвідомлюючи наближення закінчення усталеного способу буття, здійснює перехід до нових «горизонтів» (що були приховані перед свідомістю людини благами звичного буденного існування), створюючи таким чином інше буття. Німецький філософ зазначає, що ситуація стає граничною, якщо вона стимулює суб'єкта до екзистенції через радикальне потрясіння його буття. «Гранична ситуація фіксує кризові стани людини, що призводять до актуалізації особистісного начала, світоглядних трансформацій, переосмислення сенсу життя, переживання втрати самоідентичності. Вони вилучають людину з полону повсякденної свідомості та пробуджують її» [12, с. 57].

Граничні ситуації стимулюють людину до розкриття її особистісних сутнісних характеристик, своєрідних маркерів людського буття, ціннісних вузлів, цілей, поглядів на світобудову та її творення – основних ознак існування людини як індивіда, що у філософії екзистенціалізму називаються екзистенціалами. Поняття «екзистенціал» (*Existenzial*) ввів на заміну уже традиційному поняттю «категорії» німецький філософ Мартін Гайдеггер у своїй роботі «Буття та час». Терміном «категорія», починаючи від часів античності, було прийнято описувати та узагальнювати дійсність навколишнього світу. «На відміну від категорій, які передбачають суб'єкт-об'єктний поділ і нездатні схопити нерозчленованій цілісності, термін “екзистенціал” висловлює модус буття світу у його нерозривному зв'язку з буттям людської свідомості, або, що те ж саме, модус людського існування у його злитості з життєвим світом» [9, с. 146].

Філософія екзистенціалізму розглядає два види екзистенціалів: фундаментальні та суб'єктивовані. Фундаментальні екзистенціали присутні в екзистенції будь-якої людини, і ніхто не може відмовитися від них чи уникнути їх. До цього виду належить буття-в-світі, спів-буття, трансцендентність, істинне та неістинне буття, страх, смерть (буття-до-смерті). Суб'єктивовані ж відображають індивідуальний самостійний пошук істинного буття і реалізуються в просторі фундаментальних. До них відносяться феномени свободи, відповідальності, віри, рішучості, страждань, долі, творчості, мови, турботи, і саме для них ситуація війни є найпридатнішим ґрунтом для прояву. «Всередині людини залишилось ще багато від звіра, який поки ще спить на зручному в'язаному килимі цієї відшліфованої, обтесаної, стерильно переплетеної цивілізації, загорнутої у буденність та звичні форми, – та коли крива лінія життя відкидає людину назад до межі примітивного існування, усі маски спадають; людина знову стає голою первісною істотою, мешканцем печер, розгнущаним та вільним у своїх інстинктах» [14, с. 15], – так Е. Юнгер описує зміни людини, спровоковані обставинами війни.

«Не можу планувати», «не знаю, коли закінчиться війна», «страшно будувати, бо можна втратити», «не знаю, що робити зі своїм життям», «не виходить зосередитись» та інші – це типові думки людини, яка потрапила у середовище, де панує війна. Цей деморалізуючий перелік не є вичерпним, і всі ці відчуття беруть свій початок з одного спільного джерела – страху. Емоція страху сформувалась

у процесі еволюції як система попереджувальних реакцій людини на небезпеку, яка одночасно виступає в ролі «сторожового пса», що пильнує життя та здоров'я людини, і «жорстокого ката», що піддає розум тортурам сумніву і зневіри. Страх є одним із найсильніших каталізаторів фізичних сил та духовної енергії людини, і в той же час може паралізувати здатність протистояти небезпеці.

Важливі міркування щодо поняття страху можна віднайти ще у роботах античних філософів: Демокріта, Епікура, Платона, Аристотеля. Значущими для дослідження екзистенціалу страху у бутті особистості є праці Г. Гегеля, І. Канта, З. Фрейда, К. Юнга, М. Бубера та подальші роботи представників філософії екзистенціалізму С. К'єркегора, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса, Г. Марселя, М. Мерло-Понті. Теоретичні передумови соціально-філософського переосмислення явища страху в контексті людського буття зустрічаємо у роботах сучасних вітчизняних дослідників: Л. Горохової, В. Мельник, О. Туренко, Н. Хамітова, О. Коломійця. Аналізуючи публікації вищевказаних авторів, можна зробити висновок, що феномен страху досить ґрунтовно осмислений у філософській літературі, проте вкотре набув актуальності в умовах російсько-української війни.

Упродовж усього життя всі ми стикаємось із різними страхами. Вплив страху на організм людини набуває різних форм, від незначних пригальмованих реакцій до тотального паралічу організму. Страх скоує людське тіло, його нервову систему та духовну організацію. «Страх є результатом відображення у психіці людини нездійснених потреб організму, котрі викликані як зовнішніми, так і внутрішніми явищами. Потреби є сутністю суб'єкту, а не його станом. Остання (сутність) розкриває зміст буття. Потреби виступають сутнісною властивістю людини, задоволення якої знімає стан страху. Виникає страх тоді, коли існує розрив між бажаннями, потребами та можливостями їх задоволення. Проявляється він як соціально-психологічна реакція людини на незадоволену потребу. Страх дає людині можливість пристосуватися до існування у сучасних умовах. Остання має дуалістичний суперечливий характер: з одного боку – це потреба людини у безпеці життєдіяльності, а з іншого – потреба творчої реалізації. Страх як екзистенціал буття також може мати як негативний так і позитивний вплив на існування людини», – говорить про страх як соціальну сутність Л. Горохова [2, с. 62].

Страх може проявлятися по-різному: від незначної тривоги до звіриного жаху, що супроводжується передчуттям масштабних катастроф. Найбільш підходяще середовище для проявлення страху у всіх його можливих варіаціях створюють умови війни. Військовий практик і теоретик Карл фон Клаузевіц, описуючи війну, підкреслював, що головною її властивістю є небезпека, а страх як реакція на небезпеку – незмінний її атрибут. Е. Юнгер у повній мірі передає цю характеристику страху в рядках свого роману: «До речі, з'ясувалося, що, крім нашого пораненого, ми втратили ще одного бійця, який загадковим чином зник. Йшлося про солдата, що ледве вже був придатний для польової служби, бо попереднє поранення викликало в ньому хворобливу боязнь. Ми похопились за ним щойно наступного дня; припускаю, від страху він кинувся у збіжжя, і там його спіткала куля» [13, с. 71]; «Я зійшов у льох, де, тремтячи, забилися в куток жінки, і засвітив ліхтарик, аби заспокоїти маленьку дівчинку, що заверещала від страху, коли від вибуху згасло світло. Тут я вкотре усвідомив, як міцно людина пов'язана з рідним місцем. Попри несамовитий жах, який відчували ці жінки, вони міцно чіплялися за цей клаптик землі, що будь-якої миті міг стати їм могилою» [13, с. 90]; «Назрівала кривава розправа без свідків. Справжнім спасінням було нарешті запопасти живого ворога. Я приставив цівку до скроні спаралізованого від страху чоловіка, другою рукою схопив і притягнув його за мундир, на якому висіли ордени та відзнаки» [13, с. 107].

Праця «Поняття страху» Сьорена К'єркегора – фундаментальне дослідження цього феномену. Книга присвячена проблемі первородного гріха (*Arvesynd*), що є основою страху (*Angest*). Данець був першим філософом, який поділив поняття страху на страх-боягузтво (*Frygt*), тобто той, для якого ми можемо знайти причину, та страх-головокружіння (*Angest*) – метафізичний страх, що позбавлений раціонального пояснення і має потойбічне походження. Стан страху є трансцендентним переживанням, що дозволяє людині покинути межі буденності та здійснити крок у метафізичну площину буття, говорить К'єркегор.

В Одкровенні Івана Богослова, останній із книг Нового Заповіту, змальовано чотири вершники – «Вершники Апокаліпсису», які розрізняються за мастю коней та несуть різні лиха по світу після руйнування відповідної печатки книги Одкровення. Образ вершника на червоному коні трактується як масштабну війну, а вершника на білому коні – як символ епідемії, і тільки він один має ім'я – Смерть [3]. Смерть, страх і війна є вірними супутниками.

Страх смерті, який завжди вважали тваринним інстинктом самозбереження, філософія екзистенціалізму розглядає як історичний, соціально-культурний феномен. Смерть – це таємнича невідомість, про яку неможливо нічого сказати крім того, що вона існує. Життя та смерть – взаємозалежні поняття, що крокують паралельно в часі, впливаючи на людську поведінку та формування життєвого досвіду. Кожна людина так чи інакше стикалася зі смертю, проте пізнання її неможливе через переживання смерті когось іншого. Саме тому страх перед цим таїнством є основоположним почуттям, яке викликає тривогу в очікуванні невідомого. Страх смерті у С. К'єркегора пов'язаний із духовним устроєм особистості, коли індивід не осмислює смерть як майбутню подію свого життя, а визначає своє відношення до власного буття, що передуює смерті, в той же час усвідомлюючи його кінечність. Зміна полярності відношення до смерті відбувається в моменти глибоких особистісних потрясінь, кризових ситуацій та супроводжується емоціями страху, відчаю, стурбованості. Саме такий екзистенційний страх є фундаментальним для людини у формуванні істинного існування.

Поняття «існування» в екзистенціалізмі використовують для вираження факту присутності будь-якої речі в реальному світі. У С. К'єркегора існування – це одиничне, індивідуальне скінченне буття людини. Воно є основою практичного та пізнавального процесу освоєння людиною навколишнього світу та передумовою всього сущого. Страх як екзистенціал є вагомою складовою особистісного буття. Філософ зазначає, що страх смерті подібний до страху народження, він нікуди не зникає з підвалин свідомості людини, а лише «згасає» до певної особливої «граничної» ситуації. У філософії данця страх – це глибинне підсвідоме бажання пізнати сутність об'єкту страху, що є його джерелом – смерті, небуття, потойбічного. У фронтових віршах бойової медицині та розвідниці Ярини Чорногуз зустрічаємо такі слова: «я йду на той світ / я дуже довго йду на той світ / я ніяк не прийду / що далі – то важче терпіти його відсутність / тільки далі пахне куривом та життям / затерта зесеушна термуха / я ніяк не прийду / любов вчепилась в мене обома руками / і каже що хтось напевне має / не відпустити» [11, с. 44].

Поетичні рядки Ярини просякнуті ідеєю С. К'єркегора стосовно дуальності природи екзистенційного страху (*Angest*), де «той світ» манить героїню поетичного твору й одночасно відштовхує «любов'ю [до життя]». Водночас у тексті відсутнє відчуття прояву боязні (*Frygt*) за власне земне життя. Подібні мотиви можна відчувати у Е. Юнгера: «Як діти на кухні для прислуги або як селянські хлопці у “кімнаті страху” на ярмарку, – так само сиділи у своїх казармах молоді добровольці, скупившись навколо когось із старших вояків, у чиєму голосі ще бринів жах поля бою. Обличчя також ставали тоді блідими, очі темнішали, але не було нікого, в кому не прокидалось би бажання швидше вирушити на фронт. Кожному кортіло самому зазирнути в очі Горгони, нехай навіть від цього погляду вони скам'яніють» [14, с. 22].

В античному світогляді найбільшим страхом в очікуванні смерті було те, що в загробному житті душу грека очікують тортури, тоді як його земне буття було збережене та відображене в надбаннях колективного життя (полісу, роду, сім'ї (*familia*)). З позиції християнської культури, смерть – це своєрідний перехід між світами, зникнення особистості з реального світу та розчинення в пеленах небуття. С. К'єркегор, як віруючий християнин, досліджує феномен розлуки фізичного тіла та духу (свідомості), що відбувається після смерті. Філософ відмічав, що дух людини як спосіб особистісного існування проявляється в індивідуальності страху розлуки тілесного та духовного. Такий страх може виявлятися тільки стосовно проектування індивідуального майбутнього та описаний як страх бездуховності.

Безпосередній акцент на аналізі індивідуального буття та його відношення до реальної ситуації перебування робить екзистенційна антропологія німецького філософа М. Гайдеггера. Стан страху філософ розглядає як спосіб буття-в-світі та як один зі складових елементів *Dasein*. Гайдеггер стверджує, що реалізоване буття-в-світі – це те, що є джерелом страху, і саме те, що найбільше бояться втратити. Саме тому явище страху, взяте у всій його повноті, визначає *Dasein* як фактично присутнє буття-в-світі та як один із фундаментальних буттєвих екзистенціалів.

Аналізуючи працю М. Гайдеггера «Буття та час», зустрічаємо думку про те, що буття не може мати відношення до часовості (тимчасовості чи вічності), оскільки воно не є предметом реальності, дійсності, проте його присутність визначена часом. У той же момент час також неможливо назвати об'єктом дійсності, він постійний у своєму плині і не відноситься до часовості в співставленні з певним моментом реальності. Буття та час у філософії автора взаємно визначають одне одного, проте не перебувають у прямому зв'язку між собою. Продовжуючи думку філософа, в тандемі «буття-час»

можна виділити три часові періоди існування: «буття-зараз» (певний визначений момент дійсності), «буття-до-зараз» (період часу до визначеного моменту дійсності – минуле) та «буття-після-зараз» (період часу, що слідує після визначеного моменту дійсності, – майбутнє). Взаємозв'язок трьох ситуативних періодів відбувається в першому модусі (буття-зараз) та формує часову екзистенцію як окремої особистості, так і суспільства в цілому, забезпечуючи її безперервний розвиток (планування, рефлексія пережитого досвіду, формування перспектив). О. Гончарова характеризує таку часову цілісність буття як темпоральну, «як особливий зв'язок моментів часу, транзит між модусами минулого, теперішнього та майбутнього, який визначається внутрішньою природою суб'єкта, що здійснює цей транзит у своїй свідомості» [1, с. 67]. Війна є одним із соціокультурних зсувів, що призводить до темпорального розриву екзистенції людини, викликаючи «три варіанти реакції людини на цей темпоральний розрив – три варіанти своєрідного “застрягання” у різних часових модусах» [1, с. 68]. У період війни у кожному з часових модусів людину наповнює почуття страху, провокуючи втрату суб'єктності.

Деталізуючи модуси темпорального розриву буття, спричиненого ситуацією війни, розпочнемо з «буття-до-зараз», де людина залишається у своїй свідомості в минулому: ідеалізація спогадів про колишнє життя, жалкування про втрачені (нереалізовані) перспективи. «При цьому вона не живе у реальності, не приймає наративу війни у своє життя, він не вписується у її картину світу, виступає як чужорідний ворожий елемент, від якого у ностальгічних спогадах вона прагне моментально втекти» [1, с. 68]. Страх реальності в ситуації війни та страх перспектив непередбачуваного майбутнього відкидає людину назад до минулого. Відповідно до екзистенційної онтології М. Гайдеггера, особистість боїться втратити життєвий досвід (страх знецінення життєвого досвіду), що мав би стати фундаментом подальшого життя та його реалізації в майбутньому. «У березні, під час битви за Київ, коли російські війська оточили столицю, я зауважила один напрочуд цікавий ефект. До мене почали повертатися численні спогади, живі та повнокровні, часом настільки детальні, що я могла пригадати навіть запахи. Оскільки я не могла уявити ніяке майбутнє, вся моя енергія пішла на те, щоб відтворити в уяві минуле» [6, с. 377], – ділиться спогадами О. Островська-Люта.

Зустрівшись із реальною фізичною загрозою для свого життя в модусі «буття-зараз», людина проєктує своє існування з позиції виживання, орієнтуючись на короткий часовий відрізок «тут та тепер». Таке існування проявляється виключно в фізичній активності (виживанні), без рефлексій минулого («буття-до-зараз») та проєктування майбутнього («буття-після-зараз»). Для цього модусу темпорального розриву характерний страх за власне земне життя, страх перед загрозою втрати особистісної екзистенції в бутті-в-світі та зміщення акцентів на збереження життєвої сили. «На армійському сленгу є знак “+”. Людина отримує інформацію і просто ставить цей знак. ... Як ти зауважив, ми намагаємось не бути балакучими, спрямовуємо енергію не на розмови, а на дії» [6, с. 144], – із інтерв'ю О. Михеда.

Нігілізм наративів війни у людській свідомості характерний для модусу «буття-після-зараз». Людина протестує проти ситуації, що позбавила її можливостей реалізувати життєві перспективи та досягнути поставлених цілей. Проєктуючи своє майбутнє, кожен із нас формує життєвий план, що є своєрідним вектором розвитку індивідуальної екзистенції. Відсутність окреслених горизонтів збуджує в людині страх невідомого, яке, набувши хоча б примарних обрисів визначеності, має властивість змінюватись, перетворюючись на нове непізнане Ніщо. Зруйноване війною майбутнє постає перед свідомістю людини у вигляді небуття, що веде за собою смерть, провокуючи почуття страху смерті, тривоги та інших екзистенційних переживань. «Світ зійшовся клином на обороні цієї землі. / І навіть якщо буде щось опісля цього, навіть тоді – / нам іншого вже, мабуть, ніколи насправді не буде треба» [11, с. 57].

Людина – єдина істота, що усвідомлює перспективу своєї кінченості, а також розуміє, що смерть – це те, що може статися з іншими. Важливим страхом екзистенції людини, зумовленим обставинами війни, є страх втрати близької людини (члена сім'ї, родини, товариша), яка формувала її екзистенційне спів-буття. М. Гайдеггер пише про те, що страх людини може стосуватися іншого (і тоді ми говоримо, що боїмося за цю людину), проте цей страх не зобов'язує іншого проявляти страх по відношенню до того, кому страшно. Переважно людині страшно за іншого саме в той момент, коли інший не боїться та йде назустріч джерелу страху. Проявляти страх щодо когось є одним із проявів базової екзистенційної потреби спів-буття. Такий страх є проявом бажання зберегти присутність іншого індивіда, стосовно якого він проявляється, у власному бутті. Саме тому, втрачаючи близьких та рідних,

говорять про «втрату частинки себе», про те, як «важко заповнити порожнечу», що утворилась у житті. «І в несвідомому бажанні загинути першими вони / проявляють свій єдиний страх – / краще осліпнути, краще не бути / краще будь-що – / тільки б не пережити смерть того / чиє серце тримає їх за світ, ніби / невидима срібна шпилька / тільки би бути першим ... / і на конвеєрі смерті, в який загрузила нас уже / мертва росія / ми не відпускаємо один одного навіть у небутті / “і хай небуття не розлучить вас”, так ...» [11, с. 24].

У своїй праці «Буття та час» М. Гайдеггер веде роздуми про різні форми прояву страху: переляк, моторошність, жах. Автор вибудовує таку градацію залежно від буттєвого ступеню страху. Коли об'єкт страху моментально вривається в буття-в-світі людини, тоді страх набуває форми переляку. Для переляку характерно також те, що сутність об'єкту страху уже була раніше пізнана свідомістю людини. Коли ж об'єкт страху раптовий та емпірично незрозумілий, філософ категоризує його як моторошність. Якщо об'єкт страху моторошний та рухається назустріч людині, тоді страх перетворюється на жах, і саме жахом охоплена людина, що потрапляє в ситуацію війни. «А тоді жах зачепив наші лави крилом нетопира, тож сміх та вигуки раптово згасли на устах. Дорогою до позицій лежало тіло, нерухоме й набрякле, із гострим, жовтим, наче віск, обличчям, із якого скляні очі витріщались у порожнечу. Перший небіжчик, ця незабутня мить, від якої кров у жилах застигла у крижані кристали. Тоді всередині кожного настовбурчився жах, ніби блідий, боязкий кінь перед краєм темної прірви. І кожному на все життя закарбувався у мозку якийсь інший спогад» [14, с. 22], – аналогічну інтерпретацію відчуття жаху бачимо і в Е. Юнгера.

Досліджував поняття страху також інший німецький філософ-психолог Карл Ясперс. На феномені страху він фокусувався зокрема у спробах осмислити проблеми майбутнього. Страх для філософа має історичний характер людського буття, в якому він є частиною буттєвої рефлексії та потреби формування перспектив свого майбутнього. Страх є фактором, що не дає особистості знаходитись у стані інерції, вносить рух у повсякденність і змушує задумуватись над власною долею. У концепції К. Ясперса страх – це феномен, що не тільки стимулює людину до роздумів щодо самовизначення, а й дає їй можливість зберегти власну ідентичність у повсякденній безлико́сті.

Розвиваючи концепцію «граничних ситуацій» у своїй філософії, К. Ясперс відносить війну до їх числа. Водночас у його роздумах про істинність-неістинність буття особистості можна простежити думку про те, що якщо людина в кризових нестабільних ситуаціях (а війну однозначно можна так охарактеризувати) бере на себе ініціативу, то таким чином обмежує свої страхи усвідомленням трансцендентного рівня власної свободи, «віднаходить те, що є більше, ніж вона сама ... її персональну незалежність» [8, с. 55]. Коли ж людина прагне подолати свої страхи, вони переростають в механізми її підпорядкованості джерелу страху. Прийняття страху в собі є фундаментальною основою формування особистісної екзистенції та здобуття людиною власної свободи.

Повсякденне людське життя К. Ясперс характеризував як неістинне буття. Через миттєві зв'язки між людьми, відсутність довіри до інших, постійну загрозу бути покинутим людиною охоплювали почуття самотності (відчуженості), почуття страху перед життям та страху перед смертю. Все людське буття – це «постійне відчуття страху», яке можна подолати тільки страхом особистісної екзистенції. Страх екзистенції К. Ясперс протиставляє страху життя як спосіб віднайдення людиною істинності свого буття. Саме на порозі граничних станів між повсякденним життям та кризових ситуацій екзистенція людини виходить на новий рівень, а страх виступає своєрідним каталізатором цього процесу. Таким чином, філософ розглядав феномен страху як позитивний стан, що змушує людину сформувати індивідуальну екзистенцію на протигагу передбачуваному повсякденному життю, яке обмежує істинне буття існуванням у суспільному. «Саме тими годинами, коли страшна сила подій загрожувала зламати дух, знаходились чоловіки, які безтурботно потішалися над цією силою, ніби це якась дурниця. І та єдина ідея, пасувала цим чоловікам, ідея, що матерія є нічим, а дух – усім, та ідея, на якій лише й тримається велич людини, перетворювалась ними на парадокс» [14, с. 74], – зазначає Е. Юнгер.

Війна є не лише фізичним чи соціальним явищем, але й глибоким екзистенційним випробуванням для людини. Вона виявляє фундаментальні аспекти людського буття, примушує переглянути цінності, ідентичність та сенс життя. Як зазначають філософи-екзистенціалісти, граничні ситуації, зокрема війна, змушують людину виходити за межі звичного, пробуджуючи усвідомлення себе та своєї сутності.

Емоція страху, особливо загострена в умовах війни, відіграє двоїсту роль: вона може бути як джерелом сили й мобілізації, так і причиною паралічу та зневіри. Водночас саме страх розкриває глибини людської природи, спонукаючи до пошуку нових смислів та можливостей. Війна, як зазначають класики філософії, є не лише руйнівною, але й трансформаційною силою, що створює нову реальність та нове буття.

Екзистенціалізм дозволяє побачити війну як момент істини, коли перед людиною постають найважливіші питання її існування. Це досвід, що формує індивідуальний шлях, відкриваючи горизонти, які раніше здавалися недосяжними.

Література:

1. Гончарова О. Війна як темпоральний розрив екзистенції особистості. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць*. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2022. С. 66-68.
2. Горохова Л. Соціальна сутність екзистенціалу страху. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 2010, № 42. С. 61-68.
3. Дописувачі Вікіпедії. *Чотири вершини Апокаліпсису*. Режим доступу: bit.ly/3Ek84bN
4. Карл фон Клаузевіц. *Найважливіші принципи ведення війни*. Київ: Арій, 2023. 384 с.
5. Мельник В. Страх самотності та смерті як екзистенціал людського буття. *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2011. № 5 (79). С. 73-76.
6. Муха О. *Діалоги про війну*. Київ: Vivat, 2024. 512 с.
7. Рабокоровка Г. Війна як чинник формування аксеологічної парадигми. *Сучасна війна: гуманітарний аспект*. ХНУПС ім. І. Кожедуба. 2017. С. 200-203.
8. Сарабун О. Відповідальне здійснення екзистенційно-трансцендентного виміру особи у філософії К. Ясперса. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2015. №17. С.53-60.
9. Стояно О. Екзистенціали людського буття у філософських поглядах Сьорена К'єркегора. *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2015. № 9 (125). С. 145-150.
10. Тихолаз А. Г. *Геракліт. Навчальний посібник з давньогрецької філософії*. Київ: Абрис, 1995. 160 с.
11. Черногуз Я. *[dasein: оборона присутності]*. Київ: Віхола, 2023. 128 с.
12. Шевчук Д. Стоїцизм як філософія екзистенційної стійкості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»: науковий журнал*. Острог: Вид-во НаУОА, 2023. № 24. С. 55-60.
13. Юнгер Е. *В сталевих грозах*. Чернівці: Книги – ХХІ, 2014. 324 с.
14. Юнгер Е. *Війна як внутрішнє переживання*. Київ: Стилєт і стилос, 2022. 136 с.
15. Heidegger M. *Sein und zeit*. Режим доступу: https://taradajko.org/get/books/sein_und_zeit.pdf
16. Heidegger M. *Sein und Zeit*. Режим доступу: <https://www.bard.edu/library/arendt/pdfs/ZeitundSein2.pdf>
17. Kierkegaard S. *Begrebet Angest. En simpel psychologisk-paapegende Overveelse i Retning af det dogmatiske Problem om Arvesynden af Vigilius Haufniensis*. Режим доступу: <https://tekster.kb.dk/text/sks-ba-txt-root>
18. Kierkegaard S. *Enten – Eller. Et Livs Et Livs-Fragment, udgivet af Victor Eremita*. Режим доступу: <https://tekster.kb.dk/text/sks-ee2-txt-root>
19. Kierkegaard S. *Frygt og Bæven. Dialektisk Lyrik af Johannes de Silentio*. Режим доступу: <https://tekster.kb.dk/text/sks-fb-txt-root>
20. Shevchuk D., Shevchuk K., Zaitsev M. Existential resilience of human being in the wartime everyday life. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 22, issue 65 (Summer 2023). P. 28–42.